

למלון העברי*

ג. ארונות (אריכות?) שפתים לשון סניגוריא.

צורת עורכי הדיינים (אבות א, ח: "אל תעש עצמך כעורכי הדיינים") יש לה אף נוסחאות באל"ף; עיין פי' רש"י למשנה זו ופי' פרקי אבות לר"י נחמיאש: "נ"א כארכי הדיינים" (במדרש שמואל לר' שמואל אוזידה, ד"ו של"ט דף כד ע"ב, בשם הנ"ל: כ א ו ר כ י בוי"ו, וכן הובא שם, כאורכי, בשם הריטב"א). בכ"י קויפמאן כ ע ר כ י, ואבל העי"ן נכתבה על גבי גרר, ובוודאי נגררה אלף, ולפי גודל הגרר אפשר לשער שנגררה אף וי"ו. כידוע, יש מפרשים, אורכי (עורכי) הדיינים מעין משמעות של עורך דין של זמננו. עי' רש"י: "כאדם הזה שאינו דין ומעריך ומסדר לבצעל דין טענותיו כדי שיזכה בדין", ועי' רד"צ הופמאן¹ שהביא בתוך שאר מקורות דברי רש"י ממקומות אחרים. ועי' המאירי לאבות ומדרש שמואל הנ"ל. ודברי ר"י נחמיאש קרובים לדברי רש"י. ועי' אגדת בראשית פרק כ"ד: "לבן מלך שהיה לו סניגור" וכו'.

ש. ליברמן, חזנות ינאי², מצא בפיוטי ינאי, מהדורת זולאי ריש עמ' קה ("סדרתה ערכם לפניהם"), רמז שאף בא"י היו מפרשים, עורכי הדיינים כנ"ל³.

נ"ל לפרש עפ"י זה פסקא קשה בב"ר מט, י (מהדורת תיאודור 512): "ודבר גבורות וחין ערכו (איוב מא, ד) חן נתן בארונות שפתיו בשעה שביקש רחמים על סדומים". בדפוס המדרשים: בעריכות, בעי"ן, ואף ברובי הנוסח' שלכה"י כך (אף, בעריכת'), אבל בארונות אף בכ"י ג, ויש נוסח בארונות. ע"ש במנחת יהודה שנדחק ופירש מלשון אריכות ממש "במה שהאריך לבקש רחמים" וכו'. ברם עניינו הוא לימוד זכות על אנשי סדום, ר"ל אברהם כאילו סידר טענותיהם של אנשי סדום לפני הקב"ה וביקש עליהם רחמים.

ואף פסקא זו שלב"ר, המתפרשת ומפרשת, מקיימת נוסח אורכי באל"ף, ופשוט הוא שמתוך שפירשו באבות מלשון עריכת הדין וסידורו

* עיין מלילה ב, נתפרסמו שם שני ערכים.

1 ששה סדרי משנה מתורגמים ומפורשים בלשון אשכנז, סדר גזיקין עמ' 324.

2 "סיני" שבט תרצ"ו עמ' רמו.

3 משער אני פירוש מעין זה באבות דר"ג נוסחא א' פרק י', ד"ה ובזמן ששני

בעלי דינים וכו', ונוסחא ב' פרק כ (מהדורת שכטר דף כה, ע"א).

באו מעתיקים ומגיהים והחליפו האל"ף בעי"ן, ואף בב"ר נראתה להם גרסת עריכות (עריכת) שפתים. ואין לומר איפכא מסתברא, ואכמ"ל.

אפשר כי אריכות (ביו"ד) עיקר, ואפשר כי ארוכות עיקר, ר"ל שם במספר רבים, ואין בידי להכריע. נראה שעיקר משמעותו של 'ארך' זה: דיבר, דבר ברור וסדור, ואיני יודע לו חבר. בכל אופן ברור הוא שיש לחברו לעריכת שפתים' (פרק קנין תורה משנה ה, ברייתא שנוספה בנוסח המאוחרות של פרקי אבות בתורת פרק ו') והוא מקביל ל"שמיעת האוזן". ואפשר שגם שם עיקרו באל"ף, וקשה בידי לברר⁴, שכן אין ברייתא זו בנוסח הישנות. בדפ' נאפולי ובכ"י מינכן בעי"ן.

מתוך פירוש זה של 'ארך' (ערך) שנתברר כאן מתבארים יפה דברי ברוריא לאותו התלמיד שלמד בלחשה: "ערוכה בכל ושמורה (ש"ב כג, ה) אם ערוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת ואם לאו אינה משתמרת" (ערובין נד, רע"א); הרי כאן 'ערוכה' ניגוד ל'לחשה', דיבור ברור בקול רם.

ד. בן בר המשמשות בי"ת היחס *

מי שיעיין בתרגומים הישנים ל"בן לילה" (יונה ד, י) וימצא: בר לילה (הסורי), ὑπὸ νύκτα (השבעים), sub una nocte (הרומי), בליליא (ת"י), מאיליו יעלה בדעתו, שבעצם הדבר צירופים מעין אלו שימוש של תואר הפועל הם משמשים ושיש להפרידם מן הצורות השגורות: בן חורין, בן מות וכיוצא בהם. אף יזכור מיד את הביטוי 'בן יומי' ובר יומיה'. ואם ירצה להעמיק בבירורו האיטימולוגי של 'בן', זה, על כרחו יעיין בו וב'בר' הארמי כאחד¹. עיין דרך משל ב"ר נט, יא (תיאודור 638): ויקם וילך וגו', יש שם נוסחאות בן יומי = בו ביום ויש נוסח' בר יומי ואין הפרש משמעות, "ואבוא היום אל העין היום יצאתי היום באתי". וכבר הדגיש נלדקי את השימוש האדווירביאלי של 'בר יומה' ובר שעתה². בן יומי תתן שכרו (דברים כד, טו) תרגם הסורי "בר יומה הב לה אגרה". וליברמן, שם, הביא משלי יב, טז: "איל ביום יודע כעסו" ותרגומו: "שטיא בר יומיה מודע רוגזיה". א"ד זינגר³ מצא אף בכתבי אוגרית, בן יום' (ובהרחבה, בנס') לשון תיכף.

4 ויש לעיין במקרא: ומי כמוני יקרא ויגידה ויערסה לי (ישעי' מד, ז).

בקרא ערך לך ואצפה (תהי' ה, ד).

* החומר המובא כאן מכונס ומונח אצלי זה כמה שנים. בתחילת שנת תש"ז הגיע לידי ספרו של ידידי הרב פרופ' ש. ליברמן Greek in Jewish Palestine תש"ב וראיתי שקדמני בעיקרי הדברים, עמ' 6—175, ולא נמנעתי מלפרסם את דברי; יש בזה מה שאין בזה, ובזה מה שאין בזה.

1 ואולי אף, בת'; עיין לקמן בסוף ערך זה.

2 דקדוק סורי מהדורא שנייה עמ' 97. ועיין ברוקלמן, לקסיקון סורי בערכים

הנוכחים כאן. 3 ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה שנה יא 22.

לפיכך נמצא בלשון חכמים, בן' אף כשהנושא לשון נקבה או מספר רבים. ספרא ריש בחוקותי, ונתנה הארץ יכולה: "ומנין שהארץ עתידה להיות נזרעת ועושה פירות בן יומה ת"ל — — שבו ביום שהיתה נזרעת בו ביום עושה פירות". ב"ר י, ד: "ואותו היום עשו פירות בן יו מן" (= ביומן, בו ביום), כך בדפוסים ובמהד' תיאודור⁷⁷. תנחומא קרח סוף סימן ג = במ"ר קרח סוף סימן ד: תינוקות בן יו מן נשרפו, ר"ל ביומן, ביום שנולדו.

יפה העיר ליברמן, שם, שאף, בן שעתו' (מיד) נמצא בלשון חכמים; במ"ר י, ד: "כספל הזה שהוא מתמלא בן שעתו ומתפנה בן שעתו" ור"ל: מיד, בן' שבדפ' ראשון נשתנה בידי מעתיקים, לבין'.

ב ב ת א ח ת (תוספת להנ"ל)

למעלה בערך זה, הערה 1, נראה לי לצרף אף, בת, לשימושי בן', בר' שנתבררו שם, והרי ראיות.

שבת פ"י, מ"ב: "מפני שלא עשה מלאכתו בבת אחת. בכ"י קויפמאן הבי"ת הראשונה תלוייה ועיקרו, בת'. כ"י פרמה, בבת'. ירושלמי פ"א (דף ב, ע"ג): שלא עשה מלאכתו בבת אחת הא אם עשה מלאכתו בבת אחת חייב בן עזאי אומר אפילו... בבת אחת פטור" אבל בשרידי ירושלמי מהדורת גינצבורג עמ' 65 בכולם, בת אחת'. סוכה מ"ד, פ"ט: בבת אחת'. בכ"י ק' הבי"ת הראשונה תלוייה כנ"ל. כ"י פ: ,בת אחת'.

חולין פ"ג, מ"ב: התיו את הראש בבת אחת פסולה... והתיו את הראש בבת אחת. כ"י ק' = בבת אחת... בת אחת (בי"ת אחת תלוייה)... כאחת. לפיכך נראה שהצורה הקדומה והעיקרית: "בת אחת = באחת = כאחת, ודורות מאוחרים הוסיפו בי"ת להבלטת תואר הפועל על דרך בקר — בבקר, ערב — בערב, וידוע, כאן' — ,בכאן' וכיוצא בהם.

ומכאן נוסף, כי, קדירא בת יומא' (ע"ז סז, ע"ב; עו, רע"א) הרי הוא כמו, ביומה', ר"ל ביום שנתבשל בת. בכ"י מינכן, שם, בכולם: בת יומ' (חמש פעמים) ואפשר להניח, כי הנוסח העיקרי, בת יומה' הוא, בה"א הכינוי, כמו "לעבודה זרה בת יו מ ה" (גנזי שכטר א 85, מהדורת גנצבורג) והוא מקביל לב"ר לה, יג: ,לבר יומיה' שברוב הנוסחאות, ע"ש מהדורת תיאודור³⁶². ואילו אמר, קדירה בר יומה' או, בן יומה' (ע"ד "ועושה פירות בן יומה" שהובא למעלה, והנושא לשון נקבה) לא נשתבש. ומניח אני לשעה אחרת, לי או לאחרים, את הבירורים של, בין', בית' שבצירופים שונים.

ה. חפץ לשון שקידה וזריות.

משנתפרסמו דברי דליטש על האיטימולוגיא של "חפץ" ¹ נדחקו רגליה של ההשוואה הישנה: חפץ — חפץ הערבי, לשון כפיה ונטייה ², ונתבססה ההשוואה לחפט' הסורי, לשון זריות, התמדה ועוררות, ומקביל לו בערבית חפט' (טית בנקודה): השגיה, שמר בשימת לב וכו' ³.

יפה העיר דליטש, שם, שאף בעברית עיקר משמעות, חפץ: נתן דעתו לאיזה דבר ברצון או בהתמדה ובתאות נפש (ומכאן כל לשונות, חפץ). אעפ"י כן כל מעיין דלת פתוחה לו להרהר אחרי השוואה זו לומר: דחוקה היא; בכל החומר הרב של לשונות חפץ והגדרותיהם שבמלונות אינך מוצא רמז לאותה משמעות ראשונה, וקשה לסלק פקפוקיו של בן יהודה, ערך חפץ, עמ' 1690: "בערב' משמש השרש חפצ וחפצ' וחפצ' במשמעות אחרות רחוקות ממשמ' בעבר'. רק השרש חפט' שמשמש במשמ' שמר הוא קצת קרוב למשמ' חפץ בלשוננו".

תמהני שלא עמדו על מקראות שמשמעות שקידה עשויה להם יפה. דה"א כח, ט: דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה, עניינו בנתינת דעת ובשקידה.

אף תהלים מ, ט: לעשות רצונך חפצתי וגו', שקדתי על כך, השתדלתי.

וברור הוא בנחמי' א, יא: תהי אונך קשבת אל תפלת עבדך ואל תפלת עבדיך החפצים ליראה את שמך, פי' המשתדלים ושוקדים על כך. ומי שיבוא לתרגם את דברי אפרם הסורי: צלותא מחפטא הו' ⁴, רשאי הוא לומר: תפלתו היתה בנפש חפצה.

ואחרון אחרון משלי לא, יג: דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה. נאמרו במקרא זה דברים דחוקים ולא אאריך לפרט, הרוצה הרי ימצאם במבארים ובמלונות. לא אזכיר אלא דברי ארליך ראנדגלוסין עמ' 176 הנוטה להגיה "ותעשם חפץ", ו"כפיה" הרי הוא נושא המשפט (ר"ל כפיה עושות מן הצמר והפשתים חפץ). כמה פשוט הוא לפרשו מלשון זריות! מבחינה סינטקסית הרי חפץ כפים = כפי חפץ ⁵, כלומר כפים חפצות, זריות.

1 Prolegomena etc. p. 168

2 עי' דליטש, שם; גסניוס Thesaurus, ערך חפץ, ועוד.

3 עי' גסניוס-בוהל, ערך חפץ, קניג, מלון למקרא, אינו מביא אלא את ההשוואה לערבית.

4 Payne-Smith p. 1346

5 סדר הפוך של סמיכות מצוי במקרא, ועמד על כך ריב"ג, ספר הרקמה מהדורת וילנסקי עמ' שנו-ח: עיני גבהות אדם שפל (ישעי' ב. יא) = גבהות עיני אדם, ועוד כיוצא בזה. ועי' שם עמ' שנו הערה 2 בשם דונש. ובימינו עמד על כלל זה מעצמו א. שולץ ZAW 36 עמ' 270 — 77: כסף משנה = משנה כסף, מזמור לדוד = לדוד מזמור, מתים אבל (יחזק' כד, יז) = אבל מתים, וכמה כיוצא בהם.

ו. מ ר ק, ת מ ר ו ק, לשון תגמול.

חבורות פצע תמריק (כתיב, קרי: תמרוק) ברע ומכות חדרי בטן (משלי כ, ל). ידוע שהפועל, מר'ק' בא במקרא במשמעות שפשוף וניקוי, ואף תמרוקים מתייחס לכך¹. לא עשו בעלי המלונות והמבארים אלא תלו במקרא זה שבמשלי אחד מגווניו של, מר'ק' זה; עיין ריב"ג ספה"ש ערך מר'ק: „ונתון תמרוקיהן — — המירוק שמעלה הזוהמא והחלידה מעל הבשר ונקה את הגוף — — וכמוהו חבורות פצע תמרוק ברע" וכו' וכן ספה"ש לרד"ק, גסניוס — בוהל *Säuberung*, ולא אאריך להביא דברי מבארים שהלכו בדרך זו. אלא ש„ברע" אינו עולה יפה בהמשך המקרא או נדחק ביותר ארליך. ראנדגלוסין עמ' 119, שתפס תמריק, הכתיב, בתורת הפעיל, לשון ניקוי, והפליג לקרוא ברע (רי"ש צרויה ועיין פתוחה) שהוא לדעתו לשון פנימיות (im Innern) נרדף ל„חדרי בטן"!

השבעים והסורי תרגמו לשון פגיעה, ואפשר שמסורת ישנה היא. מעין זה מביא ר"ד אבן יחיא בקב ונקי, פירוש על משלי: „והתמרוק והוא השבר והרצוץ"². ועדיין לא יצאנו ידי חובת עיון.

אפשר אולי להוסיף לאחד הפירושים שלמעלה דברי חז"ל: „יסורין ממרקיין כל גופו של אדם", „יסורין ממרקיין כל עונותיו של אדם" (ברכ' ה, סע"א) לשון ניקוי. אבל לפי פשוטו של מקרא נ"ל לפרשו עפ"י, מר'ק' לשון שלום וגמול, שנמצא בלשון חכמים ובארמית שלא"י והובא במלונות; עי' ירושלמי כתובות ריש פ"ו (ל, סע"ג): „ולא מ מ ר ק לה פורנה שהוא מעלה לה מזונות עד שעה שהיא מ מ ר ק ה. ועי' לוי, תרביץ א עמ' 88: מר'ק לשון פריעת חוב נמצא בספר המעשים: „ויורשי הראשונה אומ' אנו קודמין לה ת מ ר ק — — השלישית מת מ מ ר ק ת כתובתה תחלה" (ע"ש עמ' 94). אף בשומרנית משמש, מר'ק' לפריעת חוב: „הוא ממר'קא אגרה"³.

אמנם עיקרו של מר'ק — פרע חוב אף הוא לשון ניקוי, ר"ל סילוק החיב. ושרש זה משמש מונח לביטול טענות וערעורים: „אנא איקום ואשפי ואדכי ואמר'ק זכוני אילין" (בב"מ טו, א), מר'ק' נרדף לדכי. ועי' ספר השטרות לרה"ג, מהדורת אסף עמ' 24, 26. הבי"ת של „ברע" משמשת במקום „תחת".

1 עי' גסניוס—בוהל ערך מר'ק; פין, אוצר לשון המקרא והמשנה ערכי מר'ק, מרוק, תמרוק.

1א עי' קובץ פירושים של מרטי למקרא זה.

2 זהו הפירוש השני משלשת הפירושים שהביא.

Cowley, The Samaritan Liturgy Vol 1 p. 19 3

ז. עבר לשון מילוי ועשיית פירות.

הערות שונות המתפרסמות והולכות בחקר לשון חכמים מלמדות מה רב העושר שנגנו ב'נוסח' הישנות של המשנה, דפוסים וכ"י, וכבר הבחינו חכמים בהבדלי לשון שבין נוסח' א"י לנוסח' בבל. אעיר כאן על תיבה אחת, צורתה ומשמעותה.

שתי פעמים נמצאת במשנה שבדפוסים צורת עוברה: "עוברה שהריחה" (יומא ח, ה), "ומביאים נשים עוברות וילדות שם" (פרה ג, ב), אשכנזים (איני יודע אם כולם) קורין הבי"ת דגושה, והרי כאן, לדעת מדקדקים, בניין פועל בהשמטת המ"ם, וכך היא מנוקדת במלונות. אבל כ"י של משניות אלו מראים לנו צורת עברה חסרת וי"ו; כך כ"י קויפמאן ביומא וכ"י פרמה¹ ומהדורת לו. וכן בתוספתא יומא ריש עמ' 190. הערתי על כך בקרית ספר כרך יג 302 והוספתי מקורות מחוץ למשנה: תוספתא שבת ו (ז), טו; מחזור ינאי מהדורת דוידזון 21 [מהדורת זולאי עמ' קנו שורה ד]; הלכות ראו 22, ועוד ועוד. עיין גם דיוואן רב שמואל הנגיד מהדורת ששון עמ' י שורה ג: "כמו אשה עברה". החרוז דורש עי"ן חטופה, ונראה לו להרכיב במהדורתו עמ' 39 לנקד עברה (עי"ן חטופה והבי"ת בקבוץ); כנראה נתכוון לבניין פעול שבא לדעתו במקום פועל. ועיין גם ש. אברמסון, תרביץ שנה יג 257: בשירת ישראל לרמב"ע עמ' כד צ"ל העברות (עי"ן חטופה).

אין ספק שאין לתקן בכל המקורות הללו ושיערתי (קרית ספר, שם) שיש לנקד עברה (עי"ן חטופה והשאר בקמצין), ומצאתי שכך מנוקד בכ"י פרמה במשנה שביומא². למשקל אחר נתכוון כ"י קויפמאן, במסכת יומא מנוקדת העי"ן בחולם חסר ואף בפרה בחולם (והכתיב מלא). ניקוד שכמות זה נמצא במשניות המנוקדות: קושטא ת"ד, אמ"ד ת"ו, ליוורנו ודפ' אחרים (חולם מלא, והבי"ת בקמץ או בשוא). מסורת התימנים: עברה, עברות (העי"ן בקיבוץ והבי"ת רפה ובשוא)³.

לפי המקורות הרי, עברה' צורה א"י שנתקיימה בצד, מעוברת'. פירושה, כמבואר לקמן, מלאה, והרי כאן בוודאי שריד של דיבור חי. כיוצא בו נמצא, עבר' אף במקום אחר ובגוון אחר. ואף שם העבירוה ושינו פניה.

ב"ר סוף פכ"ה: "רעב שבא בימי אליהו רעב של בצורת היה שנה עבדה שנה לא עבדה" כך בדפוסים האחרונים, אבל בדפ' ראשון

1 ביומא, ולא היה בידי לעיין במסכת פרה.

2 וכך ניקד א"מ הברמן בשירי ר"ש הנגיד, הוצאת מחברות וספרות תל

אביב תש"ה עמ' 10.

3 יצחק דמתי, קונטרסים לענייני הלשון העברית ב' 76.

ובדפ' וויניציאה וברוב כה"י, ואף במעולים שבהם (תיאודור 242—43): עברה (שתי פעמים). לדעת תיא' עבדה, בדל"ת, עיקר: "עשתה פירות כמו לעיל צד 114 עבדת ארעא לא עבדת" וכו', ולפיכך הוריד נוסח, עברה' כי"ל לחילופי הנוסחאות והעלה לפנים נוסח, עבדה'. אין צריך לומר שתיבת, עבדה' (ויש נוסח', עבדא') כשהיא לעצמה אינה פגומה, ואף במקבילות ב"ר פרשה מ, ג (תיאודור 383) ופרשה סד, ב (הנ"ל 701): עבדה (עבדא), אבל מי מעתיק ישנה, עבדה' הפשוטה והברורה, לעברה' הצריכה פירושים? ולא עוד אלא שנוסח, עבדה' שהביא תיא' ממורש שמואל פכ"ח אינו אלא בדפ' האחרונים, בדפ' ראשון ובד"ו: עברה! ואף, עבדא' שהביא שם תיא' מילקוט שמואל רמז קנג אינו אלא מד"ו ואילך, ברפ' ראשון: עברה. ברם, עברה' הישנה נשתכחה משמעותה ו"תיקנוה" ל,עבדא', ואין לשוב ולשבש.

עברה' פועל עבר הוא, ר"ל עשתה עבר, תבואה.

נאמרו דעות שונות באיטמולוגיא של, עבור',⁴ ולפי לשונות עבר — מלא, שהארכתי בהם בקונטרסים לענייני הלשון העברית א' 42—44, נראים דברי גרץ⁵ שראה ב,עבור' לשון מילוי. והרי יחס העבור לשנה עברה כיחס העובר⁶ לאשה עברה; כולם לשונות מילוי הם, ועיין קהלת יא, ה: כעצמים בבטן המלאה, מלאה = עברה.

ב ע ב ו ר

גסניוס—בוהל מביא, בעבור' (בשביל) בערך, עבור' (תבואה)⁷ וכן הוא במלון קניג. החבור שבין שתי הצורות אין לו מופת חותך, אבל אפשר לסעודו מן הסורית שלא"י: (למלו', למלו ד', כגון: ל מ ל ו דיפלג ירותתא לאיסראל (בר סירא מו, א)⁸, ז, ובמשפט קונסיקוטיבי: אתקנו לה פוליטיאס ברברן למלו דאת באש בפוגרה⁹ וכו' (גזרו עליו סיגופים גדולים עד כי¹⁰ חלה בגופו), והוא מלשון מלא. עיין שולטהס, מלון סורי א"י 111; הנ"ל, דקדוק סורי א"י ריש עמ' 58.

4 עיין גסניוס—בוהל, ערך עבר וערך עבור; ברוךלמן לקסיקון סורי, ערך עבורא (509); מוס-ארנולט מלון אשורי עמ' 10.

M G W Y 32 (1883) p 100 5

6 כבר הרגיש גסניוס Thesaurus ערך עבור עמ' 987, בקרבה של, עובר' ל,עבור'.

7 um den Entrag von=um...willen [ביחוד במשפטי התכלית, כגון:

בעבור תברכני נפשך (ברא' כז, יט), כלומר זה יביא, עבור', יגרום].

Schulthess, Christlich-Palästinische Fragmente p. 39b 8

Duensing, Christlich-palästinisch-aramäische Texte und Fragmente 9

p. 34b

10 תרגמתי על דרך: עד כי חדל לספר (ראשית מא, מט), עד אשר אין בהם

כח לבכות (ש"א ל, ד).

ת. רכיל = הולך רכיל.

רכיל' שבמקרא שם דבר הוא, לפי המקובל, והוא כמו רכילות שבלשון חכמים; הולך רכיל, הולכי רכיל אנשי רכיל הרי הם על דרך אנשי צדק וכיוצא בו¹, "וע"ד שנקשר [הלך] עם שמות של תכונות אחרות כמו הלך תמים (תהלים טו, ב), הלך צדקות (ישעי' לג, טו), הלך עקשות פה (משלי ו, יב)², ועיין בפירושו של רד"צ הופמן למקרא שבקדושים³, שהשווה הלך רכיל לצירוף אחר: הלך קרי (ויקרא כו, כא ורכג) ואף זה שם הוא. ראב"ע קדושים שם, מפרש: "כמו רכולתך, מכל אבקת רוכל, והטעם המלשין כי הרוכל מעתיק יקנה מזה וימכור לזה והרכיל יגלה לזה מה ששמע מזה"⁴ ולדבריו תואר הוא. וכן רמב"ן שם, שהוסיף, "ולהבדיל בין שניהם היה שם זה רוכל פועל ושם זה רכיל שם תאר בעצמו כמו סריס נזיר ירמוז השם כי בנפשו הוא ועליו תשוב"⁵.

הדעת נוטה לומר שרכיל' במקרא שם הוא. ולא באתי בזה אלא להוסיף שתיבה זו מצויה היתה בלשונם של חכמי ימי הבינים ע"ד פירושו של ראב"ע ורמב"ן. ולא אביא כאן כל הידוע לי.

אקדים להביא מדברי הרמב"ן שנזכר בסוף הפיסקא שלמעלה. מאחר שהוא מפרש, רכיל' — שם תאר, אין פלא שהוא כותב, שם: "השומע מן הרכיל", ו"דרך הרכילים". — ר' שמעון ב"ר יצחק, שבתי וראה תחת השמש⁶: "הקדימו רכיל משקר על אדונו". — ר"י הלוי דיוואן מהדורת ברודי ספר שני 62 שורה 12: "ותמרות אבקת רוכלים יעידון בו כרכילים". שם 224 שו' 37 — 38: "דלה וכמעט לא ידענחה לולי בשמים: הם רכיליה". — ר"י קמחי בפירושו על משלי כ, גולה סוד הולך רכיל "אותו שהוא גולה סוד חבירו רכיל יקרא". — ספר חסידים, מק"נ 203: "יתום רכיל... שפחה ועבד רכילים". — המאירי לתהלים, מק"נ 278: "רכיל

1 עיין ספה"ש לריב"ג, ערך רכל: "לא תלך רכיל שם ואיננו תאר. וכמהו הולכי רכיל [ירמי' ו, כח], אנשי רכיל היו כך [יחזקאל כב, ט] הוא (שם) למלשינות".

2 פין, אוצר לשון המקרא והמשנה.

3 Das Buch Leviticus p. 41

4 עיין ירושלמי פאה פ"א ה"א (טז, ע"א): "לא תלך רכיל... תני ר' נחמ"י שלא תהא כרוכל הזה מטעין דבריו של זה לזה ודבריו של זה לזה".

5 ר"ל לא פעולה אלא תכונה נפשית. ורד"ק, ספה"ש ערך רכל, שפירש צורת רכיל על דעת ריב"ג, "שם למלשינות" ועניין רכיל כראב"ע, אולי בכונה ומתוך זהירות כתב: "או כמו שהסוחר מעתיק הסחורות כי יקנה מזה וימכור לזה כן המלשין מעתיק הדברים ישמע מזה ויספר לזה", מלשין' ולא רכיל'.

6 חלק של הקרובה "אתיתי לחנך" לב' דר"ה; במחזור היידנהיים עמ' 23 — 24, ובפיוטי ר"ש בן יצחק מהדורת הברמן עמ' קיח.

7 בשמים שריהם נודף.

ומלשין". — ספר המוסר לר' שם טוב פלקירה⁸: "תהזכרית היא מן הרכילי[ם]... כמו הרכיל שלא יעלים מה שבלבו". — מעלת המדות, לשון ורכילות, דפ' ווארשא 142: "אל תאמינו אל הרכילים". שם 144: "משה רע"ה קלל את הרכיל". — ר"ד אבן יחיאל, קב ונקי למשלי סוף כו: "והנרגנים הם הרכילים שמסכסכים בין בני האדם".

ט. שיהי פיהי

ביטוי שגור הוא בפי מדברי יודית ומדברי עברית בני החדרים והישיבות: פלוני עוסק בשה"י פה"י, ר"ל בדברים בטלים, ומיד יפרשו לשואל: ר"ת הן של "שבת היום פסח היום", ויש להם על מה שיסמוכו שכן מצינו במגילה יג, ע"ב: "דמפקי לכולא שתא בשה"י פה"י" ופירש רש"י: "שבת היום פסח היום" (בספר האגדה ח"א, הוצאת דביר תרצ"ן עמ' רו, בתוך הטקסט: "שמוציאים כל השנה בשה"י פה"י אומרים שבת היא יום טוב היא").

עיון במקורות יורה ששני שמות גמורים הם, וסימני ר"ת שבדפוסים שינוי הוא שבא לשם תיקון עפ"י פירש"י. במגילה דפ' ויניציא ב: ב"שהי פה"י, ובכ"י מינכן: "בשיהי פיהי", ועי' דקדוקי סופרים למגילה. בתרגום שני ג, ח "מפיק ליומא בשיהי פיהי" (מהדורת דויד 23) ושוב שם: "ומפקין לשתא בשהי פיהי (במהדורא הנ"ל 24). כתיב זה אף במקראות גדולות ענת רע"ז, אלא שהפסקא השנייה נשתבשה קצת בשהיפיה (מלה אחת). ואין 'שיהי' אלא שם דבר, לשון שהייה, הבטלה, ואין "פיהי" אלא שם דבר של, פהא' הסורי לשון הילוך לכאן ולכאן, תעייה, ובהשאלה שגה בהרהורים ומעין זה. ועיין ערוך, ערך פה ג: "אלא בשטיותא פהי ליביה" והוא תרגום של משלי יח, א: "לא יחפוץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו" ותרגם לפי העניין: לבו הוזה בשטות¹.

שיהי פיהי צורות עבריות הן על דרך הסגוליים. ומשעיינתי בבן יהודה ולא מצאתי אלא "פה"י, עי' שהי פה"י", כלומר הפירוש והישן שעפ"י ר"ת, ומשראיתי נוסח ספר האגדה הנ"ל (משנת תרצ"ו), נראה לי צורך להעלות דברי על הנייר, ובעיקרי הדברים אין משום חידוש. ירושלים, סיון התש"ז

8 מהדורת הברמן, קובץ על יד סדרה חדשה, ירושלים תרצ"ח עמ' עג — עו.

1 הערוך מביא, שם, תרגום של "לתאוה יבקש נפרד" (משלי יח, א): לריגתא בעי פהי"א. מה עניין, נפרד' ל"פהא"? נראה שהמתרגם הבין, נפרד' מלשון, פרד' שביררתי משמעותו בקונטרסים לענייני הלשון העברית א 6 — 7; ב 48: היצאנית נקראת, פרידתא' בתרגום משלי ז, יא, ובהושע ד, יד: "כי הם עם הזונות יפרדו". ועי' זולאי "מלילה" א 79.